

Ганна КАПУСТЯН
(м.Кременчук)

“ПАМ’ЯТЬ 33-го КЛИЧЕ МОЛОДИХ”
(науково-пошуковий Проект студентів Кременчуцького державного політехнічного університету ім. Михайла Остроградського)

1933-й рік – мов роз’ятрена рана на тілі України. Кому пощастило вижити, до кінця своїх днів буде визначати 1932-1933 рік як найбільш важкий рубіж у своєму житті.

Представники багатьох студентських поколінь Кременчуцького державного політехнічного університету ім. Михайла Остроградського записували болісні акти трагедії голодомору 1932-1933 рр. на українській землі, яку оповідали свідки. Географія відтворених голодомором подій 1932-1933 рр. стосується переважно Полтавщини (яка тоді входила до складу Харківської губернії), Кіровоградщини, теперішньої Черкащини, сучасної Харківщини. Це ті прилеглі до Кременчука території, звідки родом студенти університету. Зустрічаються також свідчення з Вінниччини, Дніпропетровщини, Житомирщини, Київщини, Одещини, Сумщини, Херсонщини, Чернігівщини.

Опитування проводилось як за спеціально розробленими запитальниками, так і відтворювалось у довільному розповідному форматі. Стиль і мову викладу свідком подій залишено без змін.

У викладі-свідченні – прізвище, ім’я та по батькові свідків, рік народження, місце, де переживалися ними події голодомору. Подано також списки замучених голодомором в окремих селах.

Підготовлений збірник спогадів свідків, передаючи біль і страждання людської душі, покликаний допомогти у пізнанні правди, особливостей функціонування командно-репресивної системи управління українським селом, що почала складатися з кінця 1920-х років.

Розкрито динаміку геноцидної концепції голодомору 1932-1933 рр. в українському селі: *пізня осінь 1932 – літо 1933 рр. вустами очевидців цієї трагедії*. На відміну від свідчень очевидців, які ґрунтуються на спогадах, закарбованих у дитячій пам’яті свідків (а для дитячого віку нехарактерно аналітично мислити) даний збірник складається переважно зі спогадів-свідчень, зібраних у кінці 1980-х – на початку 1990-х у тих людей, які за віком осмислено підходили до цієї трагедії.

Вступ збірника містить докладну характеристику історика-професіонала, де проаналізовано наростаючу динаміку репресивних заходів радянського політичного режиму стосовно українського села і відбиток їх у пам’яті свідків із голодоморного українського повсякдення (1932-1933 рр.).

Важливою характеристикою даного збірника є комплексна картина спогадів очевидців, дослідження яких ілюструє трагедійну концепцію геноциду голодом в українському селі, основу якої складав національний чинник.

Другу частину видання – „Слово історика” – складають наукові дослідження Г.Т.Капустян за останні п’ятнадцять років, присвячені темі голоду-геноциду 1932-33 рр.

Документи усної історії збірника розкривають причини, картину, масштаб, характер, особливості, наслідки трагедії планетарного масштабу голоду-геноциду 1932-1933 рр. в Україні. Свідчення-спогади підкреслюють важливість визнання голодомору 1932-1933 рр. в Україні геноцидом не тільки в українському вимірі, але й для всього світового цивілізованого простору. Адже ця проблема безпосередньо торкається стану справ із дотриманням прав людини в усьому світі, міцності засад громадянського суспільства і правової держави.

Через різні обставини ця збірка документів усної історії змогла побачити світ лиш 2008 року.

Страх

Люди, які вижили в голодоморному пеклі 1932-1933 рр. несуть значиму місію – вони є свідками злочину радянської держави проти українського народу. Саме вони і їх сучасники повною мірою відчували на собі „особливості” функціонування „сталінської системи” народовладдя, спрямованої на нищення народу. Радянська модель тоталітарної держави у формі сталінізму майстерно обробляла суспільну свідомість. Ідеологічне насилля над особистістю викликало парадоксальний прояв співчуття тирану, тоді як такі дії кваліфікували державним злочином. Тунік Одарка, 1912 р.н. із с. Михайлове Котелевського району Полтавської області висловила з цього приводу свої враження: „Ми тоді дуже вірили в Сталіна, думали, що він не знає про наше тяжке становище. Одного разу хотіли навіть попросити сільську вчительку, щоб склала нам листа для Сталіна, але сил у нас вже не було. Думали лише про те, де взяти поїсти” [Документ № 256]. Ідзинський А.І., 1915 р.н., м. Кременчук, Полтавська область: „...ми вірили у світле майбутнє, бо нам втлумачували, що це труднощі росту, і тому вони тимчасові” [Документ № 289].

Доноси

Перебування суспільства у стані постійного страху (за себе, за своїх рідних, за уявне благополуччя) характерне для тоталітарних режимів. Одна із важливих складових у підтриманні суспільної свідомості у стані страху – доносництво. Система політичного контролю в СРСР поширювала свої щупальці на всі сфери соціально-економічного і приватного життя, а її функціонування законодавчо підтримувалося. Так, 3 липня 1929 р. спільна постанова ВУЦВКу і РНК УРСР „Про заходи щодо розкуркулення селян”, стимулювала ініціативу знизу щодо розкуркулювання односельців шляхом заохочення у розмірі 25% від „уторгованих за продане з торгів майно” [1, 101-102].

Люди боялися. Боялися тому, що знали, „крамольне” і боялися, що не повідомили про це відповідні інстанції. Муха Марія Іванівна, 1920 р.н., Полтавська область: „У нас була закопана картопля і морква біля садка, але один раз сусід дізнався про це і розповів бригаді. Так бригада прийшла і забрала” [Документ № 241].

Причини

У важких народних сповідях визначається причина голодомору [Документи № 23, 67, 72, 76, 88, 89, 90, 94, 99, 104, 125, 137, 138, 145, 150, 164, 174, 177, 178, 193, 206, 212, 250, 238, 239, 266, 285, 287 та ін.]. З відстані пережитого лунуть роздуми. Пазинич Іван Петрович, 1911 р.н., м. Миргород, Полтавщина порівнює зміст різновекторної національної політики більшовиків щодо українців,

спрямовану на їх знищення: „На мою думку, головною причиною голоду 1933 року була антинародна політика щодо українців, яку тоді проводили більшовики. З цим фактом мені довелося зустрітися самому, але пізніше, під час війни. Мого брата і товариша було вбито в перші дні війни, коли їх, роту українців, слабо озброєних, кинули на фашистські танки” [Документ № 139]. Кравцова Тетяна Олександрівна, 1918 р.н., с. Ламане, Глобинський район, Полтавська область: „Голод був організований спеціально. Під керівництвом Сталіна, який хотів стерти з лиця землі трудолюбивий український народ, комуністи забирали у людей хліб і різні продукти. У той час були “буксири”. Ці люди були дуже жорстокі і виконували приказні роботи. Вони ходили по хатах і забирали в людей все, що було, до останньої крихітки хліба” [Документ № 90].

Назаренко Марія Пелагеїна, 1923 р.н., с. Велика Багачка, Глобинський район, Полтавська область: „Головна причина – Сталіну потрібен був хліб для підтримки стосунків з Європою” [Документ № 242]. Так, ще 25 січня 1929 року Сталін у листі до своїх соратників визнав факт продовольчих труднощів на Україні і Північному Кавказі. Однак з точки зору Сталіна і мови не могло бути про імпорту хліба з-за кордону для полегшення продовольчого становища в Україні: „Ми не можемо ввозити хліб, оскільки валюти мало. Ми все одно не ввозили б хліб, навіть при наявності валюти. Так як це підриває наш кредит за кордоном і поглиблює труднощі нашого міжнародного становища. Тому потрібно обійтись без ввезення хліба, чого б це не коштувало. А здійснити це неможливо без посилення заготівель” [2, арк. 39].

Розкуркулення

Радянський політичний режим нав'язував новий соціальний лад згори, з його надуманими цінностями: нищилася і зневажалася приватна власність, нажите добро тяжкою працею, знаннями, вміннями, таврувалося господар, людина, яка відстоювала власну позицію; у ціні ставали апологети нового режиму: підлабузники, хабарники, ледарі-крадії, які вчасно фанфаронили радянському керівництву, у існуванні яких зацікавлена була радянська влада і яка їх, соціальну власну опору (КНС, активістів, тощо), директивно підтримувала. У народній же пам'яті в ціні залишався й пошані хлібороб, трудар, господар. Спогади свідків про долю заможних селян, переповнені парадоксальністю буття: трударі, які годували себе, свою родину, постачали хліб державі – в одну мить, волею нікчемного нероби-активіста, перетворювались на жебраків, помирали з голоду, а то і позбавлялись життя [Документи № 134, 138, 144, 147, 152, 157, 162, 163, 179, 237, 239, 274]. Гончар Ганна Костянтинівна, 1916 р.н., с. Заруддя, Полтавщина, пригадує як у 1930 р. із села виселяли куркулів. Сама природа противилась: „Пізня осінь, холодно, ніч, вітер неймовірний, собаки гавкають і виють, крики у садибах цих нещасних людей, діти кричать, жінки голосять” [Документ № 7]. А коли їх відправили зі станції Потоки у виселку, то вони напишуть своїм односельчанам із Свердловської області: „Тут тільки небо і земля” (свідок Маклаков Олександр Йосипович) [Документ № 8].

Були в цих страдницьких історіях надзвичайно зворушливо-драматичні епізоди. Це було у моєму рідному селі Заруддя. Старого Федора Моргуна, заможного селянина, виселили на Урал у 1930 р. Він не скорився долі, вирішив будь-що

повернутися додому. Два роки йшов додому. Пізньої осені, 1932 року повернувся у село, прийшов до своєї дочки і в цей же вечір помер!!! Яка то сила рідної домівки! Вона тримала цього страдницького чоловіка. Повернутись і померти вдома... [Документ № 8].

Технологія геноциду

Пізня осінь 1932 року для українського народу стала відліком неймовірно жорстокого повсякдення: кому до рятівного житнього хліба урожаю 1933-го року, кому до миті останнього страдницького подиху.

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 року „Про заходи до посилення хлібозаготівель” і постанова бюро Північно-Кавказького Крайкому ВКП(б) „Про хід хлібозаготівель і посіву по районах Кубані” від 4 листопада 1932 р. розкривають суть національного виміру у формуванні геноцидної концепції 1932-1933 рр. для українців. На Україні, як і на Кубані, мешкали переважно українці. Як українські, так і кубанські постанови ініціювали застосування натуральних штрафів, організацію економічної обструкції, занесення українських сіл і кубанських районів на „чорні дошки”, запровадження подвірних обходів, створення бригад із числа колгоспних активістів щодо сприяння повному виконанню плану хлібоздачі [3, 522-524; 541-547].

Народна пам'ять закарбувала цей рубіж. Лободюк Лідія Олександрівна, 1924 р.н., Полтавщина: „Урожай 1932 року був середній, не більше і не менше, ніж в попередні роки. У селі було багато балачок про вилучення хліба. На зборах, де зібрали все село, повідомили про хлібоздачу. Були організовані загони активістів по збору хліба. Забирали не тільки хліб, а й картоплю, інші харчі” [Документ № 232]. Помазан Надія Петрівна, 1912 р.н., Полтавщина: „Врожай у тому році (1932–Г.К.) був непоганий. Колгосп повністю виконав план хлібозаготівлі. Але потім ще декілька раз приїздили з району і забирали зерно. До пізньої осені ми вже залишилися без хліба” [Документ № 260].

Технологія голодомору в українському селі базувалась на подвірних обходах (чого не було впроваджено в російських „деревнях”). Так, уродженка с. Кологрівки Луненського району Пензенської губернії (Росія), Антчак Раїса Миколаївна, 1927 р.н., яка зараз мешкає по вул. Ткаченка, 34 у м. Кременчук Полтавської області, пригадує: „В нашей деревне в 1932-33 гг. не забирали продовольственные запасы и не проводились обыски в крестьянских усадьбах. Да и что было у нас забирать? Жили впроголодь, но еды хватало, чтобы не умереть с голоду. Во время голода 1932-33 гг. в нашей семье (шестеро детей і двоє батьків – Г.К.) никто не умер” [Документ № 311].

Обструкція

Красномовним доказом планомірного нищення українського селянства є свідчення щодо перешкоджання органами влади, міліції, ОДПУ намагань людей вирватися з голодного пекла, здобути хліб собі і своїм рідним [Документи № 71, 72, 117, 133, 149, 260, 312]. Корноценко Анастасія Гнатівна, 1920 р.н., с. Крива Руда, Семенівський район, Полтавська область: „Люди, які мали полотно, вишивали рушники, сорочки і ходили міняти їх на харчі у Іванівку. Дехто навіть їздив в інші області. Та це було небезпечно, бо у Гребінці, Ромодані на вокзалах стояли спеціальні загони, які стежили за тим, щоб хто не вивозив такі

речі. Часто ці речі відбирали, залишаючи людину помирати голодною смертю” [Документ № 133].

„Буксири”

Чорнову роботу виконували сільські „активісти”, „буксири”, очолювали їх представники місцевих органів влади, радянських партійних органів з району, також керівництво різноманітних структур ОДПУ, різного рівня уповноважені. Дії цих так званих нових „соціоутворень”, спрямовані на „викачку”, „реквізицію” хліба (ці терміни найбільш було чути у тогочасному українському селі), супроводжувалися жахливими репресіями. Радянська влада в кінці 1920-х років, розв’язавши атеїстичну кампанію, розправляючись зі священниками, знищуючи церкви, значно підірвала засади християнської моралі, яка мала надзвичайний вплив на загальний духовний і моральний стан у суспільстві. Насильно нав’язувався новий тип відносин і взаємин. Нові радянсько-більшовицькі соціальні цінності, натомість загальнолюдських, в конкретній кампанії з примусової „викачки” хліба у селян – призвели до народної трагедії. Куркач Галина Микитівна, 1912 р.н., Куркач Федір Аркадійович, 1905 р.н., Житомирська область: „Хлібозаготівлі восени 1932 р. були початком страшних часів” [Документ № 88].

Черевань Ялосовета Микитівна, 1915 р.н., х. Черевані, Глобинський район, Полтавська область: „Ходили по селу „буксири” з піками, протикали поли. Забирали все, що бачили їстівне. Бабуся засушила кабак, розіслала його і накрила ковдрою. Вони його найшли, забрали, а потім вийшли на подвір’я й викинули в грязь” [Документ № 198].

Хлібозаготівлі супроводжувалися жорстокими знущаннями. Перепелиця Роман Степанович, 1914 р.н., с. Ганнівка, Козельщинський район, Полтавська область: „Декілька сімей, зокрема й мою, заганяли взимку в одну велику хату. Відпускали лише навесні у свої двори, де не було чого їсти” [Документ № 74].

Семенець Людмила Сидорівна, 1924 р.н., с. Оріхове Солонянського району Дніпропетровська область: „Почалась зима. „Ударники” ходять по хатах. Люди здали хліб. „Ударники” добавляють: ще вивозь, ще... А селом їде червона валка з багатьох підвод, попереду червоний прапор і на червоному „Долой куркуля!” Хліб державі” [Документ № 99]. Жорстокості, цинізму, нелюдству з боку активістів не було кінця і краю в голодоморному українському селі. Пухлих, німечних людей, які однією ногою стояли у домовині, „відстрілювали”, мов звірів – взимку, коли люди виходили на поле у пошуках мерзлої картоплини, навесні і влітку, коли з’явилися колоски на житі. Невже цих масових жахливих випадків замало щодо доказів цілеспрямованого нищення українського селянства?! Але: почує той, хто хоче почути, побачить той, хто хоче побачити!

Скляниченко Григорій Іванович, 1920 р.н., с. Могутнє Кіровоградської області: „Мого шістнадцятирічного дядька Митю Скляниченка, пухлого від голоду застали на колосках і засудили на 5 років тюрми. Із тих років він так і не повернувся” [Документ № 159]. Подорожня Ольга Михайлівна, 1906 р.н., Полтавська область: „Коли забирали свиней у людей, то організовували такі невеликі колгоспи. Уже пухлих дітей ловили, і вкидали у загін до кнура. Голова колгоспу Яруха Малько зловив малого хлопця, вимореного голодом і вкинув до кнура, де той хлопця розірвав на шматок, прізвище того хлопця Винокур... За те, що зробив

Малько, його не наказали” [Документ № 147].

Подвірні обходи

Подвірні обходи тривали з пізньої осені 1932 року, зиму, початок весни 1933 року. Велімовський Броніслав Степанович, 1911 р.н. Іванківський район, Київська область: „У березні 1933 року востаннє у нашій місцевості ходили бригади по „викачуванню зерна” [Документ № 172]. Корноценко Анастасія Гнатівна, 1920 р.н., с. Крива Руда, Семенівський район, Полтавська область: „Грабіжники-активісти по декілька раз проходили в село, „витурушуючи” з односельців все, що можна було використати на харч. Навіть шкіряні речі забирали, щоб їх не варили і не їли” [Документ № 133].

Совість

Той трагічний час не викоринив остаточно у людей моральних основ. Знаходились і голови колгоспів, які з великими зусиллями і небезпекою для себе забезпечували громадське харчування, і совісні „активісти”, яких змушували ними ставати, і просто милосердні односельчани, котрі гуртом допомагали, скільки було сил, ближньому.

Сухинський Никифор Петрович, 1911 р.н., с. Загризове, Куп'янський район, Харківська область: „Я полишив університет і влаштувався учителем у Загризівській школі. Бухгалтер місцевого колгоспу і ще один чоловік сказали, що люди на трудовень одержали дуже мало, не вистачить на прохарчування. На другий день у нашій школі виїзний суд засудив кожного на 6 років далеких таборів. А мене загнали в комісію хліб викачувати. Ось зайшли в першу хату, де жила бідна жінка з двома маленькими дітьми. В неї знайшли кілограм проса на печі, а ніде вже не було ні зернини. Після цього не пішов я більше нікуди” [Документ № 182].

Карпусь Іван Григорович, 1915 р.н., с. Галаганівка, Глобинський район, Полтавська область: „Батько, мати, старший брат і я працювали у колгоспі. У нас був хороший голова колгоспу, до осені ми заробили трохи хліба. Але голову колгоспу забрали, сказали за бандитизм, що він був ворогом народу. Восени по селу почали забирати хліб” [Документ № 181].

Руками сільських активістів радянський тоталітарний режим чинив злодійську місію над власним народом. Однак, стати чи не стати ним, тим активістом, „буксиром”, багато в чому залежало від моралі самої людини.

Вижити

У переважної більшості опитаних свідків у спогадах фіксується спосіб виживання, „голодоморне меню”, статистика смертей. Ті, у кого ще сили були і був домашній скарб, вирушали у небезпечну подорож за харчами до Москви, Харкова, Білорусії, у картопляні райони (Суми, Ромни) та до Криму” [Документи № 67, 87, 88, 89, 97, 100, 133, 135, 152, 172, 184, 219, 260, 281].

Торгсін

Ще одним засобом щодо реєстрації коштовностей ставали „Торгсіни” („торговля с иностранцами” – Г.К.). Там було вдосталь хліба, масла, ласощів. Зморені голодом люди віддавали сімейні реліквії, коштовності, щоб врятувати себе і рідних [Документи № 80, 119, 139, 215, 255, 264].

Гриценко Митрофан, 1927 р.н., с. Мусіївка, Полтавщина: „Були у матері дукати – віднесла в Зіньків в торгсін” [Документ № 215]. Плазотний Василь

Савович, 1904 р.н., с.Сметанівка, Кіровоградська область: „...в село приїжджали на підводі і вилучали у селян цінні речі з золота, срібла, також одержу – все це можна було обміняти на невеличкий шматочок хліба” [Документ № 255]. Осташко Пилип Сидорович, 1916 р.н. с. Градизьк, Полтавщина: „Як почали вже дуже голодувати, то мати понесла золото та срібло у торгсіни, де їх міняли на харчі: крупу, зерно. Важко було, то ж ми попродали усі ланцюжки, кільця” [Документ № 264].

Жорна

Жорна, млинки, ступи – це нехитрі пристосування для подрібнення твердої маси, яку селяни у голодоморні дні використовували у харчі. Для офіційної радянської влади то була страшна зброя в оселях селян, адже вона залишала мізерний шанс для виживання. Ці пристосування підлягали вилученню.

Савченко Михайло Васильович, 1903 р.н., с. Лютенки, Гадяцький район, Полтавська область: „Бригади „буксирів” пішли по дворах... Млинки, жорна, ступи били” [Документ № 259].

Книщенко Федір Олексійович, 1921 р.н., с. Ісківці, Лохвицький район, Полтавська область: „Батько зробив невеликі жорна, щоб можна було змолотити сухий цвіт акації, молоде листя липи і отримувати борошно для харчування. Про ці жорна дізнався голова Степуцької сільради, колишній комунар із Свиридівки Веклич. Примчав на коні, знайшов жорна, розламав їх. Люті його не було меж..., а мати опухла від голоду і вже помирала” [Документ № 29].

Харчі голодоморні

Серед зібраних вражень людей, що пройшли голодоморне пекло 1933-го по-мітно часто залишалися спогади про те, що вони вживали в харчі, щоб фізично вижити [Документи № 17, 18, 20, 23].

Бондар Ольга Іванівна, 1918 р.н., с. Млинок, Онуфріївський район, Кіровоградська область: „Місяців два ми ще мали що їсти, а далі продукти вийшли (з початку зими – Г. К.)... Я, мама і ще деякі сусіди ходили в поле, перетрясали солому у скиртах, шукали зернятка з жита, пшениці, гороху. Все це, що витрясали з соломи, перевіюємо на вітру і несемо додому. Мама товкла у ступі, просівала на сито, добавляла листя лободи, або сушеного цвіту білої акації, потертої на муку. Пекла нам такі лепеники і давала по одному, також варила суп із лободи. От на перше блюдо був суп із лободи, а на друге лепеники. І ми раді були отримати цю їду. Також мама пекла оладки з жолудів, козельців, дубової кори. Коли не було цього – то нам доводилося їсти їжаків, вужів, навіть жаб, не кажучи вже про дохлих коней чи корів... Ми тоді не думали ні про які ласощі, а тільки щоб наїстися вдосталь хліба і супу” [Документ № 17].

Для всіх, хто дожив до літа, тимчасовим порятунком ставало жито. Жито найраніше за інших зернових культур дозрівало. У той час в Україні озиме жито було надзвичайно популярною культурою. Його засіяли восени 1932 року напередодні зловісної постанови про натуральні штрафи, яка впроваджувала для України і Кубані подвірні обходи.

Посіви жита ретельно охоронялися. Знаючи це, люди йшли, за їх висловами, “пастися”, розуміючи, що за це могло послідувати жорстоке покарання від злого сторожа, „об’їждчика”, сільського активіста тощо.

Мазур Марія Іванівна, 1918 р.н., с. Піщане, Кременчуцький район, Полтавська

область: „Як жито почало дозрівати, ми почали його рвати і “паслися” [Документ № 136].

Житній обмолот для колгоспників був першим, з якого вони отримували післяголодоморний пайок, з якого випікали обмарений, оплаканий хліб.

Плазотний Василь Савович, 1904 р.н. с. Сметанівка Кіровоградської області: „Лише з урожаю 1933 року колгоспники отримали по півпуда борошна” [Документ № 254].

У хатах запахло хлібом. Спечений хліб витягали з печі, клали на лаву, обливаючи рясними сльозами. Моя бабуся (мамина мама) – Гончар Орина Омелянівна, 1888 року народження розповідала мені про те, що у колгоспі їм видали 8 кг житнього борошна. Спечений із жита хліб у її хаті викликав у неї природні людські почуття. Бабуся, яка втратила трьох дочок – Галю, Ліду, Марусю і чоловіка Антона Антоновича вперше відчула ціну родинної втрати. У неї вперше після пережитого, з’явилися сльози. У селі люди почали оплакувати своїх рідних [Документ № 1].

Корівка-годувальниця

Пощастило тому, хто мав корову, кому вдалось її зберегти, у кого її не реквізували чи не вкрали. Задля того, щоб прогодувати корову, розкривали солом’яні дах, корову переховували у житловому приміщенні [Документи № 177, 184, 194, 197, 206, 228, 229, 235, 237, 272, 278].

Опір

Починаючи з кінця 1927 року, вимучене примусовими хлібозаготівлями, голодне село у період голодомору (кінець осені 1932 року – літо 1933 року) не змогло дати належну відповідь добре зорганізованій державній машині, яка застосовувала терор голодом проти мирних українських людей. Однак траплялося, за свідченнями очевидців, непокірні, вольові люди, які виступали проти несправедливості, захищали власні права і своїх рідних на життя, навіть розуміючи безнадійність власного вчинку [Документи № 47, 71, 113, 117, 156, 159, 262, 273].

Тяжка зима

На запитання „Який період голоду був найтяжчим?”, хто вижив у голодоморі називали зиму 1933 року [Документи № 67, 99, 109, 110, 128, 132, 167, 188, 190, 202, 211, 212, 224, 226, 227 тощо]: весну 1933 року [Документи № 104, 105, 129, 136, 137 і ін.].

Дитячі долі. Патронат.

Особливого поневіряння у голодних стражданнях зазнавали діти і люди похилого віку. Вони першими і помирали [Документ № 232]. У дорослих було сил більше і досвіду, щоб знайти їстівні припаси. Діти, особливо маленькі, потребували відповідного харчування, воно було відсутнє, а тому вони майже всі вмирали, у такий спосіб нищився генофонд української нації [Документи № 75, 95, 96, 149, 151, 166, 188, 190, 211, 214, 231, 237, 268, 285 і ін.]. Помирали голодною смертю батьки, лишаяючи дітей сиротами. Їх страждання продовжувалися у сільських патронатах, куди їх доставляли старші родичі, сусіди тощо. Родіонова Марія, 1920 р.н., с. Кам’яні-Потоки, Кременчуцький район, Полтавська область: „У нашій родині померла майже вся сім’я: двоє братів, батько, мати, мене відправили у дитячий будинок” [Документ № 149]. Кравцов Леонід Миколайович, 1926 р.н., с. Кіндрівка: „Коли я

перебував у патронаті, що розташовувався неподалік нашого села. Давали, пригадую, сякий-такий прісний суп, власне й не суп, а якусь водяну бовтанку, та грамів сто глевкого хліба”. Дуже багато дітей померло в патронаті. Виснажені, хворі, вони ніби передчували близьку голодну смерть.

Одна родина складалась з 7 чоловік. Чоловіка забрали до тюрми за невиконання хлібопоставки. На руках його жінки Мотрі залишилось п’ятеро дітей. Діти просили в неньки їсти, а вона тільки плакала, бо нічого не могла зробити. Коли настала весна...стали помирати діти. Поховали: Анастасію, Тетяну, Леоніда, Віталія, Семена. Поховала Мотря дітей де могла – кого на кладовищі у спільній могилі, кого у порожній ямі, де колись зберігались зимою буряки” [Документ № 188].

Хліб мамі

У напружених стражданнях дитячої душі знаходилося місце милосердю, любові та турботі про своїх рідних і, в першу чергу, про матусю.

Пендюра Євдокія Петрівна, 1925 р.н., с. Ялинці Полтавської області: „Багато дітей з нашого села були в дитячих домах, там на обід давали дві галушки. Одну з’їдали самі, а другу несли додому, щоб нагодувати своїх братів і сестер” [Документ № 246].

Психіка голодних людей

Фізичний стан голодної людини викликав зміни у її психіці. Інтерес людини звужувався до простих фізіологічних потреб: вижити, знайти харчі. Почуття притуплялися. Коли помирили близькі люди – за ними не шкодували, їх не оплакували.

Селич Оксана Григорівна, 1914 р.н., с. Шушвалівка, Градизький район, Полтавська область: „За померлими не плакали, бо самі очікували з дня на день смерті” [Документ № 85].

Волкова Антоніна Федотівна, 1907 р.н., с. Дівоче Поле, Олександрівський район Кіровоградська область: „Люди падали як мухи. Мертвих по шість душ лежало у кожній хаті. І нікому нікого не було шкода” [Документ № 295].

Голодоморне повсякдення

Голодомор 1932-1933 рр. проклав жорстоку межу в повсякдення українського села. Відбулися зміни. Замовкла пісня. Молодь не збиралася вечорами, припинилися розваги. Притуплювалися людські почуття: жалю, співчуття. Все підпорядковувалось задля фізичного виживання. Попенко Олена Михайлівна, 1913 р.н., с. Червона Знам’янка, Кременчуцький район, Полтавська область: „Людей у селі померло дуже багато. Кожен день помирало кілька чоловік. Коли збиралися або зустрічалися – балачки були тільки про смерть” [Документ № 75].

З приходом весни потрібно турбуватися не тільки про щоденне виживання, але й про наступний урожай. Де взяти матеріал для посіву, садіння? „У кожного на городі сіяли жито. Чомусь найбільше тоді довіряли саме йому. Хто як міг доставали зерна... Також на власних городах саджали картоплю. Хорошого насіння у людей не залишилось і тому саджали лушпиння та різні висівки, – згадує Лобурець Мотря Іванівна, с. Зубівка, Миргородський район, Полтавська область. – Коли люди почали виходити в поле, то назад часто їх везли кінями, бо вони втрачали силу, навіть, нічого не роблячи на полі” [Документ № 186].

Смерть

У спогадах, розповідях, інтерв’ю свідки Голодомору найбільше згадують як

виживали, безбожну жорстокість членів „буксирних” бригад, сільських активістів, смерть односельчан, рідних і їх “поховання”. Підготувати тіло померлого в домовину, по-християнськи відправити похорон, пом’янути – обов’язкові атрибути відходу людини у Вічність. До якого психологічного, фізіологічного стану потрібно було дійти людям, щоб так по-нелюдськи чинити із небіжчиками. Замучені голодомором люди помирали вдома, на сільських вулицях, у намаганнях здобути харчі в далеких подорожах до Білорусії, Москви, Харкова тощо, на колгоспних полях, де дозрівало жито – хто помирав від нестямного бажання затамувати голод, безмірно наповнюючи шлунок житом воскової стиглості, хто від куль охоронця, а то й від фізичної розправи.

Щедра благодатна українська земля ростила милосердних, подільчих людей. Як же то було протиприродно для українського селянина не поділитися шматком хліба із ближнім, не допомогти йому у скруті. Старча Ганна Максимівна, 1924 р.н., с.Оврагове Світловодського району (колишній Новогеоргіївський) Кіровоградської області: „Одного дня, під вечір, до їх двору прийшла старенька бабуся: “Я і до цього часу не можу забути, як вона просила їсти, того голосу, який ледве було чути. Вона померла біля нашого двору. Це страшно, коли немає чим допомогти людині” [Документ № 163].

Мануйло Параска Іванівна, 1918 р.н., с.Салівка, Кременчуцький район, Полтавська область: „Найстрашнішим для нас в той час був звук, коли по дорозі їхала підвода. На цій підводі їздили два чоловіки. Вони збирали мертвих людей, скидали їх на підводу і відвозили на кладовище. І часто, щоб не повертатися в одну і ту ж хату, вони забирали напівмертвих людей” [Документ № 68].

Похорони

Омельченко Наталія Петрівна, 1922 р.н., с. Лашки (сучасний район Кременчука): „Багато людей, які ходили до товарної станції в м. Кременчук, де відправляли вагони з зерном, загинули від куль НКВД та ДПУ” [Документ № 145].

Савченко Михайло Васильович, 1903 р.н., с. Лютецька, Гадяцький район, Полтавська область: „До квітня ми ще харчувалися картоплею, яка в кого залишилася десь у ямі незнайдена і незабрана... Помирати почали у квітні. Особливо старі люди і зовсім малі діти” [Документ № 259].

Гуля Григорій Іванович, 1925 р.н., с. Крива Руда, Семенівський район, Полтавська область: „Захоронення трупів було ще однією страшною сторінкою цієї трагедії. Змучені голодом і стражданнями, люди не могли поховати своїх рідних. На це не було ні фізичних сил, ні засобів. Трупи часто лежали в хатах, у дворах, навіть на вулицях, починали розкладатися, загрожуючи селу новим лихом – епідемією. Померлі селяни – колгоспники вже нікого не цікавили” [Документ № 175].

Народна статистика смерті

Майже кожного опитуваного свідка закарбувалось у пам’яті смертельна статистика. [Документи № 72, 81, 83, 84, 89, 95, 98, 100, 103, 104, 110, 118, 128, 133, 138, 147, 150, 153, 155, 156, 159, 164, 165, 169, 181, 188, 198, 204, 210, 211, 216, 237, 242, 248, 258, 261, 270, 272, 280, 285].

Село Кагарлик (тепер Набережне), Глобинський район, Полтавська область: „У селі налічувалось 120 дворів і близько 800 мешканців. За неповними підрахунками загинуло від голоду 370 чоловік, або 45% населення. Сім’ї тоді були

багатодітні, але більше 20 осель вимерло повністю” [Документ № 155].

„В с. Велика Терешківка загинула майже половина жителів, а в с. Гориславці з 700 чоловік загинуло 200-250” [Документ № 248].

„Село Панське (Черкащина – Г.К.) вимерло усе від голоду”. [Документ № 250].

„Наприклад, Фрунзівка (Козельщинський район – Г.К.) вимерла повністю; до єдиного двору” [Документ № 291].

„У селі Заруддя (Полтавщина – Г.К.) до голоду проживало 650 душ, померло 105 душ” [Документ № 4].

Кому збирати урожай 1933-го року?

Доступні архівні матеріали свідчать про демографічну катастрофу в українському селі. Літо 1933 року показало, щоб зібрати урожай необхідно залучити додаткову робочу силу. В телеграмі С.Косіора і П.Постишева до

Й.Сталіна „Про використання робітників під час збирання урожаю 1933 р. визначалась „орієнтовна мінімальна потреба в додатковій робочій силі...

По Одеській області – 40 тис. чоловік.

По Дніпропетровській області – 10 тис. чоловік.

По Харківській області – 30 тис. чоловік.

По Донецькій області – 10 тис. чоловік. [4, арк. 136].

Кононенко Лідія Степанівна, 1917 р.н., с. Пирого, Глобинський район, Полтавська область: „Врожай 1933 року був хороший, але збирати його було нікому” [Документ № 291].

Шепеленко Олександр Григорович, 1922 р.н., с. Пузикове Глобинського району Полтавської області: „Пригадую, восени 1933р. для поповнення колгоспу робочою силою приїхало до нас чимало сімей – переселенців з Росії, Білорусії” [Документ № 212].

Чому не допомогли?

Відповідь-роздуми з цього приводу адресую Анастасії Іванівні Дудці, 1920 р.н., с.Устимівка, Зачепилівський район, Харківська область: “Певно і тоді вже люди знали, що щось нечисто навколо того голоду. Засухи не було. Де ж усе поділося, що в людей забрали? Сьогодні, коли де що скоїться, чи засуха, чи ще лихо яке, то й чужі народи один одному допомагають. Чом же нас тоді нікому було врятувати? Чом же нас покинули вмирати? І жалітися не можна було, і навіть, слова сказати про той голод не дозволяли. Я вік прожила, а не було, щоб писали про той страшний 1933-й рік” [Документ № 287].

Висновки

Голодомор-геноцид 1932-1933 рр. проти українського народу, який скоїв радянський тоталітарний режим, залишив глибокі негативні наслідки в українському суспільстві. Сталася трагедія планетарного масштабу.

Україна пережила суспільний стрес, який і до сьогодні дається взнаки. Застосовуючи терор голодом, радянська тоталітарна держава, доводячи людей до фізичного виснаження, змушували їх продавати власне сумління, приймати більшовицькі стандарти життя. Доведені до відчаю, люди були ладні за шматок хліба рідного батька продати. Доноси породжували страх у суспільстві. Страх бути оговореним, засудженим несудовими органами, страх в одну мить бути покараним без слідства і суду представником влади, ДПУ, сільськими активістами, а чи

то і позбавленим життя, розлученим із родиною, позбавленим майна, виселеним за межі села і т. ін.

Страх оселився в душі донедавна волелюбного народу. Посилилася боязнь перед посадовою особою. Нелегким, а іноді і неможливим виявляється відстоювання власної позиції.

Стався „відхід від християнської культури як типу цивілізації”[5, 20]. Безбожні уповноважені разом з сільськими активістами відкрито глумилися над почуттями віруючих. Вони безкарно оскверняли храми, шукаючи там схованки для хліба.

Підірвані основи загальнолюдської моралі, які були споконвіку притаманні українському суспільству. Сільські активісти, наперед знаючи, що хліба у односельців немає, жорстоко знущались над своїми, принижували їх людську гідність.

Радянський режим сформував безсоромну аморальну владу, яка повела війну проти всього народу.

З початком 1930-х років в СРСР зріс рівень публічної брехні, неправди, які набували системного характеру. Керівники держави-комуни заявляли: „Життя стало краще, життя стало веселее!”, або „Спасибо тов. Сталину за наше счастливое детство!” Суспільний рух відбувався не в правовому руслі, а відповідно до волі одноособового політичного лідера. Нехтувалися засади громадянського суспільства, правової держави, права людини. Радянський тоталітарний режим вніс у суспільну традицію соціальну покору і приниження. Входили в суспільний обіг телефонне право, яке підміняло правові стандарти, бруталізувалось повсякденне буття.

Знецінювалось саме людське життя. Вольовим одноосібним рішенням людина позбавлялась права на життя, а пояснювалось це принципом революційної доцільності.

Стався злам суспільних цінностей, ігнорування яких призвело до соціальної трагедії.

Джерела та література

1. Колективізація і голод на Україні, 1929-1933. Збірник документів і матеріалів. – Київ: Наукова думка, 1992.
2. Російський Державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 558. – Оп.11. – Спр.153.
3. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы. В 5-ти тт./ Т.1. Май 1927 – ноябрь 1929./ Под ред. В.П. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: РОССПЭН, 1999.
4. Російський державний архів економіки. – Ф. 8040. – Оп. 8. – Спр.4.
5. Васильєв В. Ю., Хоптяр Ю. А. Селянство Поділля у голодоморі 1932 – 1933 рр. // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республіканської конференції 20.10.1993 р. – Хмельницький, 1993.